

ÉLETUTUNK GRÓF KLEBELSBERG KUNÓNÉ VISSZAEMLEKEZÉSEI

A bevezetőt írta, a szöveget jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte:

Máriaöldy Márton

Kiadta: Kereszténydemokrata Néppárt Szeged-városi szervezete, 1992., Szeged

Részlet

Otthonunk, Kunó természete, modora, utazások

Budapesten, *a József körúton* kedvesen berendezett lakás várt bennünket. Az első tíz évet itt töltöttük, akkor ez volt nekünk a világ legdrágább pontja, amelyben közös életünket megkezdtük.

Megértésben, hűséges bizalommal való együttélésünk során ismertem meg mindjobban a Kunóban rejlő értékeket. Lénye, modora egyenletesen derűs volt, megértő és elnéző. Mindig barátságos, udvarias. Skálájából teljesen hiányzott a kicsinyesség, a rosszkedv, az unalom, a pesszimizmus, a hipochondria.⁽²⁹⁾ Tőle soha, de soha indulatos, haragos, kellemetlen szót nem hallottam. Ez így volt végig az együtt töltött 33 éven át. Soha nem tépte szét az illúziókat, s kedvességével, jóságával naponta újra meghódított. Zárkózott volt és tartózkodó. Benső barátot nem keresett, talán csak én láttam lelke mélyébe. Hivatását és otthonát szerette. Életünk a harmónia szakadatlan ünnepe volt. Istentől megáldott természete mellett ez nem is lehetett másképpen. Önálló életem így megszűnt, teljesen hozzásimultam az övéhez. Nagy terveket szőttünk, célokat tűztünk magunk elé, de mindig olyanokat, amelyeket munkával vagy következetes takarékossgal magunk elérhettünk. Ezekért mindent „Sandkorn für Sandkorn”⁽³⁰⁾ örömmel hordtunk össze, ha kellett, lemondással. Így soha nem csalódtunk. Minden évre előre kovácsoltunk másfél-kéthónapos útitervet, és ezeket vasakarattal keresztül is vittük. Már elutazás előtt örömmel töltött el bennünket a készülődés öröme, a tanulás, a közös olvasmányok, majd hazatérve emlékeink feldolgozása. A háborúig bejártuk egész Európát. „Per ardua ad astra!”⁽³¹⁾ volt a jelszavunk. Kunó számára a munka, a haladás, a tökéletesebbre törekvés, tehetségének kifejlődése öröm volt mindkettőnknek, éppúgy, mint az ő nemes becsvágyának beteljesedése.

Az első évben nem jártunk sehova, csak otthon szerettünk lenni magunkban. Ezalatt házunk benépesedett. Kicsi, képzelt lények lepték el, drága pici manók képében, s a szeretet minden szálával kötöttek össze bennünket – de létezésükről senki sem tudott. Velünk maradtak azok egy életen át itthon, utazásainkban, s felszedték a világ minden komikumát. Megvolt a családfájuk, mindegyiknek természete, sorsa, szokása, divatja, tréfája. Minden nyelven beszéltek. Voltak köztük bölcsek, hősködők, szelídek, tudósok és ostobák, de csak melegszívű ragaszkodók. Ha leíródott volna életük, regényük, az sok embert elmulattatott vagy megindított volna. Ebben az elképzelésben csaponghatott a fantázia kedvére, s nem egyszer oldódott fel bennük esténként vidámságban férjem fárasztó, átküzdött napja, feledtetve minden fáradságot. Eleinte játék volt mindez, később életszükséglet – haláláig.

Rendszeresen tanultunk együtt. Ez éppoly szórakozás volt neki, mint nekem. Közös tanulmányaink keretében foglalkoztunk az antik világgal. *Euripides*(32) tragédiáit *Goethe* és *Racine*(33) feldolgozásaival hasonlítottuk össze. Történelmet az ő kedvelt *Ranke*(34) köteteiből merítettünk. Művészettörténeteket vettünk át, és *Vasari*(35) korabeli feljegyzéseit forgattuk. Számtalan monográfiát olvastunk s élveztük a magyar és világirodalom gyöngyeit. Utazásunk azután a remekművekhez vezetett. Jól emlékszem, hogy 1904-ben hogyan bukdácsoltunk a (hordók között Velencében a *palazzo*(36) *Labbia* nagy termében, amely akkor olajraktár volt, hogy a pompás *Tiepolo*(37) festette mennyezetet lássuk, amellyel abban az időben nem sokat törődtek, sőt minden barokk emléket lekicsinyeltek, s azokat még az olasz templomokból is kitették. Pedig férjem nagyon bámulta és értékelte a barokk művészet nagy koncepcióit és épületeinek monumentalitását. Olyan behatóan foglalkozott ezzel a korrallal, s olyan nagy hatással volt az rá, hogy élete végén szívesen elfogadta a *Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft*(38) felszólítását, hogy munkát írjon a német barokk kastélyokról. Sajnos, ezt már nem tudta megvalósítani.

Remek szinkronisztikus(39) táblát készített nekem. Óriás papírlapon nagy kockákba jegyezte be az 1200-as évektől kezdve a fontos eseményeket. Vízszintesen az évszámok futottak, függőlegesen pedig az egyes országok s azokban a világesemények, iránymozgalmak, stílusok, irodalmak, nagyemberek, sőt még a *chronik* skandalóz-nek(40) is megvolt a maga kockája. A táblázatról világosan le lehetett olvasni, hogy mely események idézték föl egymást, melyek történtek párhuzamosan, az egyes korok alakulását, szellemét. Oly sok érdekes részletet tudott fölébe hajolva elmondani, magyarázni. Bámulatos memóriájában minden készenlétben volt. És milyen átlátszó volt előadásában a legbonyolultabb kérdés is! Örökké fogom sajnálni, hogy ez a kedves emlék(41) az első kommunizmus(42) költözködéseiben elkallódott.

Mialatt ő otthon munkájával kapcsolatos teendőit végezte, születtek meg hímzőtűm nyomán a Párizsban rajzoltatott gobelin fotelok. Munka közben gyakran kívánta, hogy zongorázzak. A komoly zenét kedvelte. Mikor megkérdeztem, hogy ez nem zavarja-e a fogalmazásban, azt felelte, ellenkezőleg: a ritmus és a stílus ugyanaz. Tréfásan emlegettem, hogy sok mindent én muzsikáltam ki belőle.

Minden ötpercet kihasználta. Folyton olvasott, gyűjtött. Ez megtermékenyítette, s a magból százszor annyi lett. Tárgyával alaposan foglalkozott. Térképpel, ceruzával a kezében felkutatott minden arra vonatkozó adatot, számot. Boldog órát szerzett neki, ha így rávilágított reflektorával *egy-egy* pontra, mely érdeklődése középpontjába került. Aláhúzta a fontos dolgokat. Minden témakörnek, szempontnak megvolt a maga színű ceruzája. Sokszor jegyzetet is csinált. Külföldi lapokat olvasott. A *Le Temps*, a *Daily Mail*, a *Frankfurter Zeitung* mindennap asztalán feküdt. A külföld minden jelentős politikusának beszédét elolvasta. Figyelemmel kísérte a világ eseményeit, s közben mindig arra gondolt, hogy mindezekből mit lehet magyar népünk hasznára fordítani?

Ha azt lehet mondani valakire, hogy élő hite van, akkor ez őrá vall. De élő volt hazaszeretete is! Mindent szeretett, ami magyar. Büszke volt arra, hogy anyja révén tiszta magyar vér folyik ereiben. Sokszor elmondta nekem is, hogy azt szereti bennem, hogy nemcsak külsőmre, de természetemre nézve is magyar vagyok.

Bántotta, hogy idegen hangzású nevét szemére vetették. Egyik könyve előszavában azt kérdezte: „Mi a kötelessége az idegen nevű magyarnak? Az, hogy hazáját jobban szeresse, és többet dolgozzon érte!” Hirtelen replikájával⁽⁴³⁾ pedig nagy derűtséget keltett a parlamentben, mikor egy Budavári nevű képviselőtársa az ő magyarságát vonta kétségbe. Erre megkérdezte Kunó: kinek van több köze a magyarsághoz, annak-e, akinek őse Budavár visszavételénél tanúsított hősiességéért kapta a koronát⁽⁴⁴⁾ vagy annak, aki a Budavári nevet egy koronáért vette?⁽⁴⁵⁾ Ilyen lobogó magyarság volt benne, aki jellemvonásai, temperamentuma, műveltsége révén bármely nyugati ország büszkesége lehetett volna.

Csodálatos volt sokoldalúsága. A legellentétesebb dolgokban is sokszor megbámulták szakértelmét. Mikor 1929-ben miniszterként hivatalos úton volt Németországban, sok mindent megmutattak neki. Szakemberek félrehívták titkárát, s megkérdezték tőle: mi volt ez az ember, mielőtt miniszter lett? Mérnök, orvos, történész, jogász vagy természettudós? Olyan szakszerűek hozzászólásai!

Memóriája hihetetlen volt, minden pillanatban pontosan működött. Nagyobb műveltség, kulturáltság alig képzelhető el. Ezt élete utolsó napjáig törekedett tökéletesíteni, és ebbe soha sem fáradt bele. Halála előtt néhány héttel mondta nekem, utolsó – már nyugalomban töltött – telére célozva: „Nem is hiszed, hogy ebben az évben mennyit fejlődtem.” Megtörtént, hogy én bámulva kérdeztem tőle, hogy mikor volt ideje ezt vagy azt elolvasni? Kiderült, hogy ő nem is olvasta el, azt, amire célzott, viszont – már jó régen – én mondtam el neki. Nála megmaradt, én már elfelejtettem.

Nem tartozott semmiféle politikai csoportosuláshoz. Gömbösék⁽⁴⁶⁾ szemrehányóan éreztették is vele, hogy az 1919/20-ban Szegeden alakuló társaságnak sem volt a tagja. Ő független volt! Biztos fegyvere volt a mindig egyformán fegyelmezett önuralom, amit gyakran megcsodáltam. Nyilatkozataiban óvatos volt. Senkit sem kicsinyelt le, bármilyen naiv nézetet vallott is. Öntelt alakokkal szemben is bámulatosan türelmes volt, bár magában mulatott nagyképűségükön. Senkiről sem mondott rosszat, s amit másoktól hallott, nem adta tovább. Asszonyok fölött, ha férjeiknek jók voltak, pálcát nem tört, s ugyanakkor viszont a bajba jutott asszonytól sem várta meg, hogy az ő segítségét kérje, ebben mindig megelőzte. Volt benne valami a régi lovagi világból. Nőkkel szembeni udvarias magatartása sem volt mindennapi. Egyszer a Szépművészeti Múzeum legfelső emeletén észrevett egy bicegő hivatalnoknőt. Rögtön megkérdezte az igazgatót: nem lehetne őt egy lenti szinten elhelyezni?

Kényes volt a becsületére. Egyetlen porszemet sem tűrt meg rajta. Építkezéseink számadásait pontosan vezette. Gondosan gyűjtötte házunk átépítésének számláit, a bank kimutatásait. A legelső építéstől kért szakvéleményt. Ha bárki meggyanúsítaná, nyugodtan betekinthet az iratokba.

Ő senkit sem sértett meg. Lovagias ügyekben mindig ő volt a sértett fél. Ilyenkor bátran szembeszállt a sértegetővel, és elégtételt vett magának, fegyverrel, bocsánatkérés formájában vagy a bíróságnál. Volt idő, amikor a „Magyarság”-nak⁽⁴⁷⁾ több szerkesztője volt elítélve egyszerre, igaztalan támadás miatt. Később jutott csak tudomásomra, egy veszélyesnek ígérkező párbaja előtt milyen nagy lelki nyugalommal végrendelkezett.

Alárendeltjeivel szemben, ha hibáztak, szigorú és igazságos, de ugyanakkor emberséges és belátó volt. Nem engedett senkit sem tönkretenni. Csendben, szóbeszéd nélkül intézte az ilyen ügyeket. Kívülállók szeszélyének tulajdonították egyik-másik beosztottjának az áthelyezését. Az érintettek ezért a magatartásáért titokban hálások voltak.

Történelmi ösztönével, a múltak tanulságával munkálta a jövőt. Minden csepp vérével azon volt, hogy hazája ne maradjon el a nemzetek országútján. E fáradozásában semmi sem volt sok neki. Ezért írta a cikkeket, mondta a beszédeket, buzdított, bátorított, biztatott fáradhatatlanul. Magát sohasem kímélte. Sohasem volt rest arra, hogy a dolgokat újra és újra kifejtse; megértesse, s az ellenzőket meggyőzze. Ifjúkori társa, Hegedűs Loránd, férjem halála után mesélte el nekem, hogy pénzügyminiszterként nem értett mindenben egyet Kunóval, s ezért többször is támadta őt. Egyszer azonban kettesben leültek beszélgetni. Férjem úgy meggyőzte őt, hogy a végén megölelte és ezt mondta neki: „Kunó! Én téged soha többé támadni nem foglak!”

„Tanítani és gyógyítani kell ezt a derék magyar népet!” – mondogatta többször is. Kellenek az iskolák, az egyetemek, a klinikák! Az alföldi nép nehezen értette meg ezeket a gondolatokat, eleinte idegenkedett tőlük, de később örömmel fogadta, megbarátkozott velük, és ezzel Kunó kárpótolta lett minden fáradságért. Bármennyien is támadják, az eredményt nem vehetik el. Ha lesz az országnak két-háromezer, külföldi egyetemeken kiképzett fia, tudásuk sokszorososan visszatérül. Ez a szellemi érték szebb jövőnk záloga!

Mikor gondolkodott, tekintete távol járt, de ha magyarázott vagy beszélt, sokszor becsukta a szemét. Ha jó ötlete támadt, felugrott, néhányszor föl és alá járt, ujjaival csettintett, majd írásba vagy gépelésbe fogott. Legjobban azt szerettem, ha nekem diktált. A gondolatok tisztán, szabatosan, színesen születtek. Megindult agyában az összefüggések és a színes részletek finom, filmszerű pergése. Akár beszélt, akár írt, nagy felkészültsége mindig érvényesült. Tapintata, biztos ösztöne és, ha kellett, átütőereje szinte művészetté vált. A folyékonyan diktált szövegen soha nem kellett változtatni. Nem volt hosszadalmas, sem felületes, de kicsendült belőle a tudós fölénye, a politikus mérséklete, nagy magyar lelkessége, a célok tisztasága. Borotvaélesen kiművelt elméje s a gyakorlatban szerzett lelki és szellemi önfegyelmzése olyan fokot ért el, mely nagy felsőbbiséget ért el mások felett. Ehhez tehetségét mint Isten ajándékát hozta magával segítségül, hogy hivatását a háborgó indulatok támadásaival szemben is felelősségteljesen betölthesse.

Erősen hitte, hogy a jó vagy rossz cselekedetnek még itt a földön megjön a jutalma vagy büntetése. Ha az ember jószívvel ad, valamilyen formában a Gondviselés már itt megjutalmazza. Azt is hallottam tőle, hogy „arra törekszem, hogy azzal szemben, aki meghalt, ne legyenek jóvátenni valóim”. Nekem azonban az volt a legkedvesebb, amikor azt mondta: „Csak azért vágyom a túlvilágra, hogy azokkal, akiket itt a földön szerettem, továbbra is együtt lehessenek.”(48)

Az emberektől semmit sem várt, így nem érhetette meglepetés. Nagyon jól tudta, hogy minden tömjénezés az állásának szólt. Ha támadták, a vádakra mindjárt megfelelt. Ha nem lehetett, úgy várt vele. Mert várni tudott. Igazságtalan bírálat, meg nem értés rosszul esett neki. Bár a szíve mélyén megmaradt a keserűség, annál büszkébb volt, semhogy azt kimutatta volna.

Esténként, ha elfáradt, vagy hogy figyelmét másra terelje, elővette kedves költőit, hogy „ki ne száradjon a lelke”. Átélt velük kedélyük hullámvázát, s ami megkapta, azt felolvasta. Sokszor felkacagott tréfáikon, de különösen a régies kifejezéseken tudott jól szórakozni. *Zrínyi* szavain, *Széchenyi* mondásain is felderült, s azokat játékosan ismételte. Szívesen

megjegyezte azokat a sorokat, amelyek ráillettek a jelenre, vagy amelyeket mottónak(49) alkalmasnak talált.

Volt fantáziája, tudott álmodni, tervezni, s volt bátorsága azokat megvalósítani. Ravasz László(50) szavaival „szikes talajon is orchideákat nevelni”. Fiatalon biztos volt a dolgában. Amit jónak ítélt, bízott abban, hogy elhatározását keresztül is tudja vinni. Később, minisztersége utolsó éveiben többször hallottam tőle, amikor sikereire emlékezett, hogy ma már sokat nem merne újrakezdeni. „De ha az életemet újrakezdehetném, azt egészen így csinálnám ismét.”

Szeretett örömet szerezni. Fizetését csaknem teljes egészében hazaadta, csak nagyon keveset tartott magánál napi kiadásokra. Könnyen lemondott a pénzről, az előnyről, de ami már az övé volt, ahhoz ragaszkodott. *A Klebelsberg-zsenialitása a Farkasok* józan realitásával, takarékossgal, számolni tudással párosult. Velem és másokkal a legmesszebbmenő nagylelkűséget tanúsította. Kicsinyességet nem ismert. Ha két dolog között választanom kellett, és a tanácsát kértem, mindig az volt a felelet: „Vedd meg mind a kettőt!”

Kivételt nem ismerő derűs kedélye egész környezetét hatása alatt tartotta, kizárt minden zökkenőt. A dicséret volt a hatásos módszere. Ha kedve ellenére tettek, nem szólt. Ezt mindenki nehezebben viselte el a házban, mintha korholt volna. De azt a pár kis szót, hogy „Jól van, fiam!” olyan hangsúllyal tudta kiejteni, hogy abban minden elnézés, megbocsátás vagy dicséret benne volt.

Soha sem szabad a szimpátia vagy szeretetnyilvánítás mellett egyszerűen elhaladni – mondta sokszor. Azt szívesen kell fogadni, és a legkisebbet sem szabad visszautasítani. Ha kérni jöttek hozzá, jószívvel mindent meghallgatott. Ha tudott, szívesen segített. A szeretetet mindig megbecsülte, még ha az kis fekete kutyájától jött és bepiskolta ruháját. Nem kergette el, mert szegény kis kutya csak így tudta szeretetét kimutatni.

Soha sem hallottam parancsolni. Ha valamit akart, mindig így kezdte: „kérlek” vagy „légy szíves”. Alkalmazottaihoz is így szólt. Szerették is ezért és dicsérték, mert nem nézte le az egyszerű embert. Ha valahova indultunk – ahova pontosan kellett érkeznünk –, és ő előbb elkészült, soha sem sürgetett. Már elmenőben a kocsiban említettem neki, hogy milyen kedves tőle, hogy nem nyugtalankodott, azt felelte: úgyis tudtam, hogy sietsz, s nem szoktál elkésni. Ugyanígy volt, ha később érkeztem haza vagy már az ebéd váratott magára. Ha kedves rostélyosa keményebb volt, mint máskor, és mentegetni akartam magamat, egyszerűen azt válaszolta: „Istenem! Hát majd jobban megrágjuk.”

Minden felindulást egy kedves szóval meg tudott szüntetni. Egy napon hazaérkezve rögtön meglátta rajtam, hogy valami történt velem. Ekkor bevallottam neki, hogy jegygyűrűmet egész délelőtt kerestem, de nem találtam. „Ezen csak nem búsulsz. Ha nem lesz meg, rögtön újra elveszlek” – mondta nevetve. De szerencsére előkerült. Az iránta megnyilvánuló legkisebb figyelmességet is észrevette, és kedvesen megköszönte. Ha pedig beteg volt, mindent csendesen, türelemmel viselt, mert senkinek sem akart a terhére lenni. De ha valami bántotta vagy kényelmetlen volt neki, akkor rögtön elővette egyik könyvét és beletemetkezett.

Érdekes tulajdonsága volt, hogy bármikor, a nap bármely szakaszában – ha fáradt volt –, el tudott aludni, de szinte azonnal. Ha 10 perc állt rendelkezésre, akkor 10 percet aludt. Mikor megkérdeztem, hogyan lehetséges ez – azt válaszolta: „Ez tisztán önfegyelem dolga.” Ha akarta, mindent ki tudott kapcsolni gondolataiból. Mikor otthon, lakásunkban, tanácskozás volt és már kimerült volt, bement a szobájába, és 10 perc múlva felfrissülve, újult erővel tért vissza.

Halála után az egyik napilap ezt írta róla: „Művészet volt életének tisztasága, tehetsége, munkássága.” Ennél találóbbat nem mondhattak volna róla. Azt tartotta, hogy a közéleti férfihoz hozzátartozik a magánélete. Az övé nyitott könyv volt, amelybe bárki beletekinthetett. Csak két dolog létezett számára: a munka és az otthona. Két lélek lakott benne: az erélyes, küzdő, alkotó, meggyőződéséért – ha kellett – kitartással harcoló államférfi, akit mindenki jól ismert. A másik a mindent megértő, mindig derűslelkű ember, aki két kézzel szórta maga körül a szívjóságot, aki mindig segítette a gyengébbeket.

Írták róla: „Havasi csúcsok tiszta napsütötte levegője vette körül, amelybe környezetét is felemelte.” „Salak, por és gőzös párák nem értek föl hozzá.”

Szóba hoztam egyszer, hogy mennyi alkalma lett volna arra, hogy magas állásában rólam megfeledkezzék. Mosolyogva, egyszerűen azt válaszolta: „Tudtam, hogy neked az több fájdalmat okozott volna, mint örömet nekem.”

Ha visszanézek, látom, hogy milyen magasságban élt a kicsinyes, személyeskedő, tülekedő emberek közt. Kitűnő és kifejező karikatúrát rajzolt róla Gáspár Antal, mely a parlamenti múzeum Klebelsberg-szobájában található. Középen, semmivel sem törődve, mint gyermek ül nyugodtan, s elmerülve épít kockáiból, mialatt körülötte társai egymás hajába kapaszkodva veszekednek.

Ha valamiért bosszankodott, s azt este előhoztam, csak annyit mondott: „Most erről ne beszéljünk, mert talán visszavágnék, és ezt nem akarom.” Nem is tett ilyet soha.

Mielőtt valamit elhatározott, karját karomba fűzve járt velem föl s alá vagy rőtta a kert útjait. Elmagyarázta a helyzetet s mindig megkérdezte, hogy mit szólok hozzá? Sokszor hallgatott rám, de bennem mindig azt az érzést keltette – s ezt oly kedvesen tette –, hogy közösen határoztunk.

Mindig hibáztatta azokat, akik feleségeiket vagy hozzátartozóikat meg akarták változtatni. De mégis észrevettem, hogy passzivitásra hajló természetemet iparkodott aktivitásra, önállóságra serkenteni. Eleinte segítségemre volt, míg aztán teljesen magamra hagyott, hogy egyedül határozzak. Életünk beosztását rám bízta, ami kezdetben nagy gondot okozott nekem. Persze, kérdezgettem tőle, mit csináljak, hogyan csináljam? Erre mindig biztatón mosolyogva azt válaszolta: „Ahogy akarod.” Mikor többszöri kérdésemre mindig ugyanazt a választ kaptam, türelmetlenül kifakadtam: „De most mondd meg végre, hogy mit akarjak?” Ezt később mulatva ismételte, különösen, ha valamiben megint határoznom kellett. Most, hogy egyedül maradtam, kimondhatatlan hálával gondolok rá azért, hogy mindenbe bevezetett, betanított, hogy így önállóan meg tudjak állni saját lábamon.

Életünk anyagi részét a legteljesebb bizalommal rám bízta. Ha nem lett volna bennem születésemtől fogva a leküzdhetetlen takarékoság, talán mindent elfecséreltem volna. Nem szeretett pénzzel törődni, még kevésbé beszélni róla.

Soha nem keverte magát adósságba, bármit kívánt vagy bármire vágyott is, mindig türelmesen kivárta, amíg összegyűlik számára a szükséges pénz. Gondos volt, minden apróságot megbecsült, óvott. Csak szellemét és munkáját szórta bőkezűen. Boldog volt, ha hóna alatt könyvet hozhatott könyvtárába, amelyet annyira szeretett. Használta is állandóan. Könyvei éppúgy nem pihentek polcukon, mint ahogyan nem lankadt soha a tanulásban, olvasásban. Nem is láttam soha, egy percig sem elmerülni az önelégültség nyugalmaiba, bármit is sikerült elérnie. Tele volt aggodalommal, hazánk állapotát nem tartotta kielégítőnek. Ennek fölemelése, vezérfonala, működésének rugója, élete egyetlen célja volt. Csak utolsó éveiben nem érezte már – mint mondta – az ifjúi merészség élő tüzét. Talán – bár ezt soha sem mondta – kicsinyes, féltékenykedő társai állandó támadásai nyesegették szárnyait.

Lelkének, egész nemes életének gerince a nemzete, a magyarság előbbre vitele, s a becsület volt. Ezért beszélt, írt és dolgozott. Beszélgetéseit, beszédeit beragyogta nagy felkészültsége, szeretetreméltó egyénisége, átfogó ítélete, finom, előkelő ízlése. Tiszta, mély

hangon csendült körülötte a harmónia. Csak a céltalan kellemkedések, udvariaskodások elől tért ki lehetőleg.

Mindent önmagából merített. Sokszor mondták róla, hogy fanatikusa a munkának, pedig olyan volt, mint a bővizű forrás, mely fáradtság nélkül, könnyen, jókedvűen adja, pazarolja kiapadhatatlan kincseit, ötleteit, szellemét. Ilyenkor mindig azt kérdezte: „Lehet egyáltalán túl sokat dolgozni a magyar ugaron?” Befelé élő, szerény alaptermészetéből, és az egyedüllét érzéséből fakadt az a tudata, hogy mindent önmagának kell kiharcolnia, megvalósítania. Néha maga elé nézve, halkán mondogatta: „Szegény kis eszemre vagyok utalva.”

Én távol tartottam magam a politikától. Nem szerettem azt az asszonytípust, amely a férje dolgaiba avatkozott. Boldog voltam, ha munkájáról tájékoztatott, de hogy mi volt a hivatalban vagy a párt napi eseménye, azt soha sem kérdeztem. Azért bizony néha zavarban voltam, mikor megkérdezték tőlem, hogyan vélekedik urad erről vagy arról az esetről? Bizonyára furcsának találták, hogy nem tudtam ilyen kérdésekre válaszolni, de én mindig arra törekedtem, hogy hivatalos ügyeit hagyja a házon kívül, s én inkább itthon másfelé tereljem gondolatait. Dehogyan kívántam, hogy otthon esténként még egyszer mindenről beszámoljon. Ez nekem külön örömet jelentett, ha sikerült. Úgy éreztem, hogy neki otthona és asszonya jelentette a kapcsolódást, a pihenést, a munkáján és a kötelességén kívüli világot. Mindenért kárpótolva voltam, ha tetszett neki az, amit tettem, mert egy elismerő szaváért nem adtam volna oda a világ minden dicséretét.

Bizony, sokszor kimerülten, halálra fáradtan érkezett haza, de arra soha sem volt eset, hogy amint a kapun belépett, kedvesen ne üdvözölt volna. Nem is volt semmi, de semmi, ami visszatárhathatott volna attól, hogy elébe ne siessek. Fekete kutyám meg én mindig vártuk a kapu előtt s milyen öröm is volt, mikor megsimogatva ezt mondta: „Milyen jó is nekem, hogy mindig itthon találalak, s nem kell üres házba jönnöm haza!”

Sokat szenvedett a fejfájástól, de munka közben nem engedte, hogy bármi is akadályozza. Fizikumát teljesen alárendelte szellemének. Mindig volt zsebében aszpirin, azt vette be ilyenkor. Munkájában nem zavarhatta meg sem meleg, sem hideg, sem fáradtság, sem éhség. Ezekről egyszerűen nem vett tudomást. Sokszor szórakozottan evett, észre sem vette, hogy valami jó-e vagy nem. Minden kis figyelmességért azonban mindig kimutatta örömét, még ha az néhány fiatal hagyma volt, amit a kertből felhoztak neki.

Mikor nagyszabású építkezéseinek haladását ellenőrizte – mint mesélték – kísérete legszívesebben leült volna a járda szegélyére, ő azonban fáradhatatlanul ment tovább az állványokon. Ugyanígy volt utazásainkon is. Bármilyen hosszú is volt az út, a legutolsó napon is éppen olyan érdeklődéssel nézte a látnivalókat, mint az elsőn. Tájékozódni bámulatosan tudott, amihez én egyáltalán nem értettem. Idegen városba indulás előtt otthon megnézte a térképet, s utána biztosan jutott el oda, ahová akart. Ha azonban véletlenül elvesztette a fonalat, engem kérdezett. Ha azt mondtam, jobbra, akkor tudta, hogy a helyes út balra van.

Minden évben boldogan vettük elő 6-8 heti utazásra félretett megtakarításunkat. Nem volt túl nagy áldozat, mert a francia franknál vagy az olasz líránál a korona jobb pénz volt. Átváltáskor külföldön több pénzt kaptunk érte, mint itthon.⁽⁵¹⁾ Elsőrendű szállodákban lakhattunk, ahol előzékeny figyelemmel fogadták az idegent, és nagy kényelmet, pompás ellátást adtak.

Nagy gonddal készítettük elő utunkat, amelyben minden tanulni vágyás és szórakozás összpontosult. Kinyílt ilyenkor előttünk egy ablak, amelyen becsillogott vágyaink teljesülése, és kitárult egy kapu, amelyen át kiléphettünk a nagyvilágba. Mi pedig repültünk vidáman és gondtalanul, mint a fecskék, csak talán valamivel boldogabban. Ekkor láttuk meg igazán, milyen is a világ, amikor Isten ecsetje festi azt. Megláttuk a kék olasz tengert, s fölötte a még kékebb égboltot, csodás felhőivel, a partok fehér szikláit, a magasba nyúló sötét ciprusokat, a

szétágazó, hasadtörzsű szürkés olajfákat, a sok égőszínűben pompázó virágot, a régi kertek magas falán kiáradó színpompás rózsákat, klemátiszokat, azután mindenfelé az antik kultúrát hirdető romokat a lebukó nap fényében. Szemben álltunk a művészet remek, utolérhetetlen alkotásaival, az építészet, a szobrászat, a festészet, a zene káprázatos csodáival minden országban. Teleszívtuk magunkat a kincsekkel teli múzeumokban, szabadon járhattunk az Akropoliszon(52), az Alhambrában(53) és élvezhattuk Konstantinápoly(54) ragyogó szépségét hajónk érkezésekor. Amikor ezeket írom, még ma is lenyűgöz az átélt érzelmek gyönyörűsége! Mert nem mindenkinek adatik meg egy olyan kedves társ oldalán bejárnia világot, aki mindenről mindent tud, és szeretettel magyaráz meg mindent, s akivel minden gondolatomat kicserélhetem, ez kimondhatatlanul nagy kegyelem. Emlékekkel, élményekkel, tanulsággal megrakodva értünk haza. Férjem tele tervekkel, hogy mindent hazája javára használhasson fel.

Az első világháború után utazásaink sora megszakadt. Az adott helyzetben nem tartotta illőnek pénzünket külföldön elkölteni.(55)

Magyarországon az 1900-as évek elején még nem volt általános a külföldre utazás. Magyarokkal külföldön valóban ritkán találkoztunk. Az utazók zöme angol és német volt. Őket ruháikról, modorukról könnyen meg lehetett ismerni. Utaink minden évben máshova vezettek. Némely országot többször is felkerestünk. A következőkben jártunk: Olaszország, Németország, Franciaország, Anglia, Spanyolország, Görögország, Törökország, Belgium, Hollandia, Ausztria, Svájc, Riviéra, Marokkó. Érdekes volt megismerkedni a különféle népek kultúrájával. Néha előadásokat hallgattunk, mint pl. Párizsban, Bolognában. Végigélveztünk színelőadásokat, operákat, és büszkén állapítottuk meg, hogy a mi budapesti színházaink előadásai semmiben sem maradnak el ezek mögött. Sohasem fogom elfelejteni ezeket az utakat. Milyen fiatalok voltunk és milyen vidámak! Minden érdekelt, és mindenre vállalkoztunk.(56)

Férjemnek 1927 márciusában hivatalosan Olaszországba kellett utaznia, hogy Bethlen István(57) tervbe vett útjához – a két ország közötti barátság elmélyítésére – a talajt előkészítse. Miután engem külön is meghívtak, boldogan tartottam vele. Őt Rómában az egyetem díszdoktorává avatták. Délután garden partyt(58) rendeztek Tivoliban(59), a Villa d'Este-ben, amelyet az olasz kormány reprezentációs célokra tartott fenn. Az épület nagytermében a zenekar a magyar himnuszt játszotta el, majd nagyszerű hangverseny kezdődött, amelyen régi olasz mesterek légiiesen finom műveit adták elő. Utána a kertben tea, majd séta következett. Százados ciprusok között a szökőkutak változatos játékában, köröskörül a nagyszerű kilátásban és a lemenő nap fényében gyönyörködtünk.

Miután, ami akkor történt, ma már történelem, és így nincs helye a szerénységnek, idézem Fedele olasz kultuszminiszter üdvözlő beszédének rám vonatkozó részét: „Nem hallgathatom el, hogy Klebelsberg grófné — mint férje kiváló munkatársa és érzelmeinek részese – finomságával és bájával nagyban hozzájárult ennek a kedvező légkörnek kialakításához, amelyben később hatalmas lendületet vevő kapcsolataink megindultak.”(60)

Így fejeződött be ez az olasz kirándulás, amelyet felejtetni nem lehet, mint ahogy mindig is emlékekben maradnak a Nápolyba, Capriba és másfelé tett utaink.

XI. Pius pápa is fogadott bennünket. Nekem búcsúzáskor címeres dobozban ezüst rózsafüzért ajándékozott.

Egy gyönyörű reggelen egész magyar csoportunkkal Pompeibe indultunk, ahová a kultusz-államtitkár kísért a feleségével. Az ásatások igazgatója fogadott, és vezetett végig a munkálatokon. Utoljára maradt a Casa dei Vettii(61) Csodálatos látvány tárult elénk. A napsütötte oszlopsorok zöld füzérekkel voltak díszítve, mindenfelé nyíló virágok. Fedele, férjem olasz kollégája fogadott bennünket. Belépve a freskódíszes tricliniumba(62), gyönyörűen terített, virággal teleszórt hosszú asztalt láttunk, művészien festett menükártyákkal(63), amelyek azt bizonyították, hogy a mai ebéd semmiben sem marad el a régi római lakomáknál. Homártól kezdve minden, amit csak Itália előteremthetett, remekül képviselve volt, beleértve a különféle olasz borok csodáit. Kitűnő hangulatban ültünk asztalhoz. Ezt – ha lehet – nápolyi zenészek gyönyörű dalaikkal csak fokozták. Az ebéd vége felé felvetették: „Mi lenne, ha itt, ahol 2000 év óta nem muzsikáltak, felhangzana egy-két szép magyar nóta is?” Fel is kérték ehhez Palló Imrét(64), aki szívesen vállalkozott rá. A nápolyiak kapásból kísérték hangszereiken, s amikor fölhangzott, hogy „Magasan repül a daru, szépen szól...” a magyarok elkomolyodtak, fejüket lehajtották, és szemükben könny csillogott.

1929-ben Berlinben voltunk az Archeológiai(65) Kongresszuson. Ekkor történt az ideszállított és eredeti formájában pontosan felállított pergamoni oltár ünnepélyes felavatása. Az opera díszelőadásán Gluck *Orpheus*-át(66) élveztük pompás előadásban, ahol külön érdekesség volt még az, hogy a meghívottakat ABC sorrendben helyezték el a nézőtéren.

Örömmel néztük meg a Becker kultuszminiszter segítségével megszerzett palotát, a *Collegium Hungaricum*-ot(67), ahol a nagyszalon berendezését ő adta ajándékba.

Messzire visszatekintve látom, hogy férjem kiválóságát milyen gyorsan felismerték hivatalában. Mindig nagyobb és nehezebb ügyeket bíztak rá. Előmenetele is ennek megfelelően alakult.

1898-ban kezdte meg hivatalnoki pályáját a miniszterelnökségen, Bánffy Dezső(68) alatt. Erre az időre esik a *Julián Egyesület*(69) megszervezése.

1910-ben lett közigazgatási bíró és rendkívüli tanár a közgazdasági egyetemen. Akkor költöztünk át a Ferenciek tere 9. szám alá, ahol húsz évig laktunk. Tágas, egészséges, napos lakás volt, ablakaink a templomra néztek. Én akkoriban sokat betegeskedtem, hetekre, hónapokra küldtek fel a Tátrába vagy le a tengerhez.

1914-ben vitte át Jakovich Béla(70) a kultuszminisztériumba adminisztratív államtitkárnak. Ott háromévet töltött, tevékenységével szinte előkészítve sok mindent későbbi miniszterségéhez. 1917-ben Tisza István(71) – gyönyörűen megfogalmazott fölterjesztéssel –

vette maga mellé politikai államtitkárnak. Tisza mellett maradt mártírháláláig. Koporsóba tenni is ő segítette, mikor már mások alig voltak körülötte. Mint ahogy senkit el nem hagyott, aki jó volt hozzá.

Ezután meghívták magukhoz gróf Almásy Dénesék Gyulára – Kétegyházára –, miután Budapesten nem maradhatott. Ott, mint házitanító szerepelt a gyerekek mellett. Senki sem tudta, hogy kicsoda. Lakásunkat egy orvos foglalta el, én az anyámhoz költöztem a Reviczky utcába. Megtörtént, hogy a helyi tanács elnöke egyszer magához hívatta és figyelmeztette, hogy ne hagyja magát a grófi csemetéktől kizsákmányolni. A legnehezebb időben egy alkalommal megérkezett hozzánk a Reviczky utcába. Este rokonoknál vacsoráztunk. Mielőtt elindultunk volna, mostohaatyám azt mondta: Rossz előérzete van, folynak a letartóztatások, jobb lenne, ha Kunó nem aludna otthon. Erre rokonaink maguknál tartották éjszakára. Ez volt a szerencse, mert alig értünk haza, fegyveresek jöttek érte. Izgalmas éjszaka után értesítettük Kunót, hogy egyelőre maradjon még a rokonoknál. Töprengtünk, hogy mitévők legyünk. Ekkor csengettek. J. M.(72) érkezett. Azt mondta, hogy amióta megözvegyült, tudja mit jelent az, egy kedves élettárstól megválni. Ők kertés házban laknak. Elhozta a kapukulcsot, este Kunó jöjjön el hozzájuk, jó helyen lesz. Így is történt. Kunó heteket töltött az áldott lelkű barátoknál, majd rokonaikhoz falura küldték. Több aggódó levelet küldött hozzánk. Tele volt aggodalommal értünk, kutyájáért, amely utainkon elkísért, könyveiért, a nagy heverőért, amelyen annyiszor pihent.

Akadtak házasságunkban nálunk is nehézségek, múltó fellegek – mint mindenütt –, de ezek az egyetértést, a szeretetet soha sem zavarták meg. Az élet tele van kis küzdelmekkel, melyeket csak összesimulva lehet könnyen elviselni. Sokszor csodálkoztunk azon, hogy milyen kis apróságokon tudtunk mulatni, pedig csak az életöröm csilingelt bennünk és a boldogság. Meg voltunk elégedve. Többször hallottam tőle: „Ha az életet újra kezdeném, megint csak így csinálnám.” Én meg elfogadtam volna örök boldogságnak.

Most, ha visszanézek, azt hiszem, hogy a vele töltött 33 esztendő csodás álom volt csupán, melyen karjába véve vitt át. De itt van ez a kedves hidegkúti ház, melyet annyira szeretett, s melyet közös lemondásokkal boldogan szereztünk és kényeztettünk.

JEGYZETEK

29. Képzelt betegség

30. Szó szerint: „Homokszemet homokszemre.” – azaz aprólékosan, takarékosan.

31. Meredek úton (főleg egészen) a csillagokig! (Az eredményhez, a sikerhez küzdelmes út vezet.)

32. Ókori görög tragédiáiról.

33. Francia drámaíró a XVII. században, XIV. Lajos korában.

34. Leopold von Ranke (1795–1886) német történétíró. Kiváló érzéke volt a források felkutatásához. Egyetemi előadásaival a történétírók egész sorát nevelte. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) is külső tagjai közé választotta.

35. Olasz festő, építész, művészettörténeti író a XVI. században.

36. Palazzo: magyarul palotát jelent.

37. Velencei festő a XVIII. században.

38. A Német Tudomány Szükségközössége.

39. Az egyidőben történő eseményeket párhuzamosan mutató táblázat.

40. Botránykrónika.

41. Mármint a szinkronisztikus táblázat.

42. 1919-ben.

43. Talpraesett, szellemes, gyors visszavágás (válasz).

44. Ti., a grófi koronát, címet, rangot.

45. Az Osztrák-Magyar Monarchia pénze az első világháború végéig.

46. Gömbös Gyula (1896–1936) miniszterelnök 1932–1936 között.

47. Szélsőjobboldali beállítottságú napilap.
48. Klebelsberg Kunó emlékezete.
49. Jelige, jelszó, jelmondat.
50. Ravasz László (1882–1975) Duna-melléki református püspök. A két világháború között a magyar református egyház kiemelkedő egyénisége.
51. Az első világháború után a korabeli pénz, a korona, fokozatos infláción ment keresztül. A magyar kormány 1927-ben vezette be az értékálló új pénzt, a pengőt. 1 pengő = 12,500 korona értékű volt.
52. Jelentése: fellegrvár. Athénban, a város fölötti dombon a görög építészet fénykorában (Kr. e. V-IV. század) emelt épületek romjaikban ma is lenyűgöző látványt nyújtanak.
53. Alhambra: „vörös erőd”. A spanyolországi Granada közelében emelkedő dombon mór stílusban épült palota (XIV. század).
54. Jelentése: Konstantin városa. A Márvány tengeren a Boszporusz bejáratánál, az ókori Bizáncot átalakítva, Nagy Konstantin építette város. Mai neve: Isztambul.
55. A következő oldalakon a szerző felsorolja 1899-től 1912-ig az évente megtett utazásaik útvonalát.
56. A következő két és fél oldalon a szerző néhány utazás részleteit ismerteti, de ezek az olvasó számára nem tartalmazznak semmi különöset.
57. Gróf Bethlen István 1921–1931 között magyar miniszterelnök.
58. Kerti ünnepély.
59. Gyönyörű fekvésű település Róma közelében.
60. Klebelsberg Kunó emlékezete (352. oldal).
61. Vettiusok háza Pompeiben. A Vezúv Kr. u. 79-i kitörésekor a vulkáni láva teljesen betakarta. A múlt század végi ásások alkalmával egy jómódú polgári ház szinte teljes épségében került napvilágra. Falfestményei is teljesen épek maradtak.
62. Ebédlő.
63. Étlap, étrendkártya.
64. Palló Imre (1891–1978) kiváló operaénekes, a budapesti Operaház tagja, majd igazgatója.
65. Régészeti.
66. C. W. Gluck operájának teljes címe: Orpheus és Eurydike.
67. Magyar kollégium. Ilyen volt még Bécsben és Rómában.
68. Bárá Bánffy Dezső (1843–1911), miniszterelnök 1895–1899 között.
69. A Julián Egyesület feladata a magyar folyami hajósok nemzeti és művelődési gondozása. Magyar iskolákat és könyvtárakat tartott fenn, ismeretterjesztő előadásokat rendezett, mintagazdaságokat létesített.
70. Jankovich Béla, 1913-1914-ben vallás- és közoktatási miniszter.
71. Gróf Tisza István 1903–1905, valamint 1913–1917 között miniszterelnök. 1918. október 31-én felfegyverzett merénylők a saját házában lőtték le.
72. Személyét nem sikerült azonosítani.